

הדרך להרחקה וניצול רצופה כוונות טובות: "מתחם התחנות" בתל-אביב-יפו

ערן צין

תקציר

שכונת נווה שאנן בתל-אביב הפכה בשנים האחרונות למרכז העירוני הבלתי מעורער של עשרות אלפי מהגרי עבודה ומבקשי מקלט ממדינות שונות. מאמר זה בוחן את היווצרות התופעה המרחבית בעיניים ביקורתיות, דרך ייצוגה כמסמנת את הגלובליזציה של תל-אביב. בשיח זה ממותג האזור כ-'מתחם התחנות', והוא מתואר ומנותח כחלק בלתי נפרד מתופעת ה'שונות' (diversity) בה מתפארות ערי עולם. המאמר בוחן את הפער בין התפתחות התכנון והבינוי באזור בפועל, כלומר ריכוז של עוני, קונפליקט ואוכלוסיות מוחלשות, לבין ייצוגיו בשיח התכנוני של, ועל, תל-אביב. שיח 'השונות' המתאר את התופעה כחלק בלתי נמנע של הפיכת תל-אביב ל'עיר עולם', כך טוען המאמר, מצפין את האופן המפלה בו משאבי התכנון ומפגעיו מתחלקים בין הקבוצות בעיר, ובכך נותן יד לניצול והרחקה של תושבי דרום העיר (הוותיקים ומהגרים) מנפלאות הגלובליזציה ומשאביה.

מילות מפתח: צדק חברתי, תכנון, גלובליזציה, שונות, תל-אביב

מבוא

שכונת נווה שאנן או בשמה הממותג: "מתחם התחנות"¹, זכתה ברבות השנים לתואר המפוקפק של ה"חצר האחורית" האולטימטיבית. (מסמך פרופיל העיר: www.tel-aviv.gov.il; יעקובי ופנסטר, 2005: 193) התופעה של חצרות אחוריות הינה תופעה ידועה בקרב ערי-עולם, המציגות בחזיתן את מגדלי המשרדים המנצנצים, בתי הקפה ההומים ובתי הדירות היוקרתיים, ומסתירות בצידן האחורי את כל אשר הסדר הכלכלי-חברתי הלא-אחר-פורדיסטי (post-Fordist) מבקש להסתיר (Keil, 1998). המרחק בין השתיים, אם כן, אינו יכול להיות רב יותר (גם אם מתקיים ביניהם מתח דיאלקטי כזה או אחר). יחד עם זאת, בחסות תהליכי ייצור מרחב עיר-העולם, המבקשים להפוך את נווה שאנן למתחם התחנות, מרחק זה הולך ומתקצר.

להלן אבקש להתמקד במקומו של שיח "השונות" התכנוני בתהליכי ייצור מרחב אלה. במשך שנים רבות שלטה בעולם התכנון האורבני הגישה שצידדה בהפרדה בין אזורי עיר הומוגניים (Fainstein 2005: 1). בשנים האחרונות אומצה, במיוחד בעולם הקפיטליסטי, מגמה הפוכה וכעת העיקרון המנחה בתכנון העירוני הוא דווקא ה"שונות" (שם). גישה זו הינה תולדה של התפיסה הפוסט-מודרנית, המבקשת להחליף את הקשיחות וההומוגניות המודרניסטית במערכת גמישה ופלורליסטית, השואפת להשיג צדק ולתקן עוולות עבר באמצעות מתן ביטוי מרחבי לקול של האחר והשונה (Sandercock, 1995: 181). פיינשטיין מוסיפה בהקשר זה כי בעידן של גלובליזציה והגירה, "השונות" מהווה אחת מהצלעות המרכזיות (לצידן של צלעות השוויון והדמוקרטיה) לקידומה של "העיר הצודקת" (Fainstein, 1995).

2009). יחד עם זאת, פיינשטיין מודעת היטב לכך שקידום ערך זה מבחינה תכנונית חייב להיות תוך התייחסות לצלעות האחרות. (שם : 76) כלומר, יש לבחון האם ערך זה מקודם בהליכים דמוקרטיים ותוך התחשבות בפערים האתנו-מעמדיים הקיימים בחברה נתונה. (שם) יתרה מכך, פיינשטיין מודה כי גם אם המודל שהיא מציעה יקודם, לרבות היבט ה"שונויות", אין בכך כדי לאתגר מן היסוד את המודל הלאחר-פורדיסטי (שם : 6). אולם, סוגיה זו היא מרכזית בבחינת יישום ערך "השונויות" בהקשר התכנוני-מרחבי. זאת מאחר וה"שונויות" הפוסטמודרנית עברה אדפטציה ואומצה בחום על ידי הקפיטליזם בצורתו הנוכחית, באמצעות תנועת "המעמד היצירתי" (Creative Class) המבוססת על כתיבתו של ריצ'רד פלורידה. להלן, אטען שיש להרים את מסך ה"שונויות" בגילגולו זה, כדי לחשוף כיצד איצטלה פסוודו-ליברלית זו, משמשת לשעתוק יחסי הכוח האתנו-מעמדיים הנוכחיים. בעמודים שלהלן אבקש לעשות בדיוק זאת, ולשם כך, אפתח במתן רקע היסטורי, תכנוני וחברתי, אמשיך בהצגה קצרה של ייצור מרחב 'עיר העולם', תוך בחינה של הגיון "השונויות" העומד בבסיסו, ואסיים בדיון באופן בו תהליכי ייצור מרחב אלה באים לידי ביטוי בתוכניות מיתאר, תוכניות אב ובפעילויות נדל"ניות שונות. תהליכים אלה עומדים בבסיס שלב ה-'הרס היצירתי' הנוכחי של מתחם התחנות. שלב זה אולי נישא על כנפי ה"שונויות", אך אינו נושא עמו בשורה של שינוי חברתי מתקן.

רקע היסטורי-תכנוני

"מתחם התחנות" בדרום תל-אביב-יפו משתרע בין רחוב הרכבת בצפון, דרך שלמה בדרום, רחוב העלייה במערב ורחוב החרש במזרח. שמו של המתחם נובע משתי תחנות האוטובוסים המרכזיות (הישנה והחדשה) שהיו נטועות בטבורו. סיפורו של המתחם מתחיל בראשית שנות העשרים של המאה הקודמת בין היתר בתכנונה של שכונת "נווה שאנן" כדי ליצור אלטרנטיבה לחיים ביפו (רוטברד, 2005 : 254). השכונה הוקמה ע"י קבוצה הטרוגנית מבחינה מעמדית ואתנית ובתמיכת יזמים שנשענו על חזון ציוני אוטופי של הקמת קולקטיב חקלאי (שבין היתר בא לידי ביטוי בתכנון תוואי רחובותיה בצורה של מנורה). (שם) אולם, כתוצאה מבעיות טכניות וכלכליות החזון האוטופי התפוגג חיש מהר ונווה שאנן הצטרפה לשכונות הצריפיים הסמוכות לה (רוטברד, 2005 : 269 ; דוידוב, 2009 : 14). כתוצאה מכך, אלה מבין התושבים אשר יכלו להרשות לעצמם "ארזו את המזוודות" ועזבו את השכונה (מוטיב חוזר בחיי השכונה, שייתכן שאף שימש השראה לדמויותיו של חנוך לוין, יליד השכונה, במחזה "אורזי המזוודות") (ניבן, 2009 : 51) כל אלה חידדו את הפערים האתנו-מעמדיים שהחלו להתבסס בין צפון העיר לדרומה (שנל, 1999 : 23).

בשנות ה-30, הוחלט להקים על השטח הפנוי תחנת אוטובוסים מרכזית, היא התחנה הישנה. הקמת התחנה המרכזית הישנה במיקום זה נשענה מבחינה תכנונית על הקירבה לתחנת הרכבת ולצירי התנועה המרכזיים, אבל עמדו ביסודה גם שיקולים של חיזוק הקשר בין מרכזי הכלכלה היהודיים (חתוקה, 2008 : 160). אולם, ההשפעה של הקמת התחנה על חיי תושבי השכונה לא שוקללה או לא תפסה מקום מרכזי במערכת השיקולים. (קשת ומאירי, 2003). הקרקע ניתנה לעירייה על ידי בעלי האדמות והיזמים שפיר-קליין

ואלה בתמורה קיבלו אישורי בנייה להקמת מרכז מסחרי בצמוד לתחנה (ידיעות עיריית ת"א, 1939).

כדי להתמודד עם המטרד הסביבתי-חברתי שיצרה התחנה הישנה, ועקב צרכי תחבורה גדלים, התמודדו פרנסי העיר עם השאלה, האם לשפץ, בעלויות ניכרות, את התחנה, או להעבירה למקום אחר? ההתלבטויות נמשכו שנים רבות ובסופן בחרה העירייה בשיפוץ המתחם הקיים (ככול הנראה מטעמים כלכליים). (חתוקה, 2008: 163) כשהתברר שלצורך השיפוץ יידרש שטח חלופי, נוצר קשר עם היזם ובעל ההון, אריה פילץ. (שם) הרעיון בתחילה היה להעניק לפילץ זכויות בניה מוגדלות על קרקעות שרכש בשכונה, אך זה העלה עד מהרה את הרעיון של בניית תחנה מרכזית חדשה שתהיה "עיר בפני עצמה..." (עלון מטעם חברת "כיכר לוינסקי") פילץ רתם לשם כך את האדריכל, חתן פרס ישראל לאדריכלות, רם כרמי, שכדבר רוטברד: "נתן לרעיון של פילץ צורה ודמות והוסיף לפרוגרמה מימד חדש – דימוי, תיאוריה, רטוריקה, חזון." (רוטברד, 2005: 275). אלה באו לידי ביטוי, בין היתר, בדימויים ומוטיבים תנ"כיים של התחנה כ-"שער העיר" (מקומם של החכמים, השופטים והזקנים, בדומה לשער שכם בחומות ירושלים). (שם) פילץ, איש עסקים בעל כוח שכנוע וחיבור למוקדי הכוח באותה עת, פעל אל מול ראש עיריית תל אביב דאז, יהושע רבינוביץ, לקדם את הרעיון. הדיונים נוהלו ללא תיעוד ורישום נאותים, במטרה שלא לעורר תהודה ציבורית שתקשה על ביצוע הליכים שונים כמו פינויים (חתוקה, 2008: 164). יתרה מכך, ההליכים בין פילץ לעירייה אף נעשו מבלי להתייעץ עם היחידה בעירייה ששקדה באותם ימים על כתיבת תכנית אב לעיר. (שם) לאחר שמהותו המסחרית של הפרויקט "נסגרה" אל מול מקבלי ההחלטות בעירייה, הוקמה חברת "כיכר לוינסקי" להקמת הפרויקט כאשר פילץ מחזיק ב-50% מהון מניותיה, חברת בת של "אגד" 35% ו"סולל בונה" 15%. כשגופים ממסדיים אלה תומכים ומושקעים בפרויקט, ועל אף שנשמעה התנגדות בקרב מומחים ממשרד התחבורה, כבר לא הייתה דרך חזרה (שמש, 2009).

בשנת 1968 יצא הפרויקט לדרך, שטחי מסחר נמכרו והמבנה החל להיבנות. אולם, עד מהרה, נתקל המיזם השאפתני בקשיים, כאשר התברר שהתחזיות והניתוחים היו שגויים (בעיקר עליית השימוש ברכב הפרטי והקשיים בהעברת כל קווי האוטובוס דרכה) (שם). כמו כן, התושבים באזור, שהופתעו לגלות גשרים עיליים למעבר אוטובוסים שנבנו בסמוך למרפסות בתיהם, פתחו בהליכים משפטיים שונים כנגד החברה והעירייה. עד מהרה נכנסה חברת כיכר לוינסקי לקשיים כלכליים, הבנייה הופסקה והמקום הפך ל-יפיל הלבן הידוע בישראל.

אך, תלאותיו של המתחם לא תמו. ב-1984 הגיש הצעה היזם והקבלן המצליח, באותה עת, מרדכי יונה, הצעה למכרז שפירסמה המדינה להשלמת המבנה. בשלב זה, הפרויקט כבר נתפס כפרויקט לאומי וקודם בעוז על ידי שר התחבורה דאז ממפלגת העבודה, ישראל קיסר (שהיה מקורב מאד ליונה – שמש, 2009) יונה נכנס במרץ להשלמת הפרויקט, תוך שהוא מבצע חריגות בנייה רבות, שנועדו להגדיל את שטחי המסחר. תודות לקשריו הפוליטיים והתלות שפיתחו בו השלטונות כ"מושיע" של התחנה, האמין יונה כי הוא יוכל להכשיר את השרץ (שמש, 2009). אכן, הן השלטון המקומי והן הלאומי הלכו

רבות לקראת יונה בהקשרים אלה. (שם) ב- 1993 הושקה התחנה המרכזית החדשה ברוב חגיגות.

מבין כל נקודות הציון שהטביעו את חותמם לשלילה על האזור, הקמת התחנה החדשה היא הבולטת ביותר. השכונה הפכה לאבן שואבת לפעילויות בלתי חוקיות כגון סחר בסמים וזנות (מסמך פרופיל העיר : www.tel-aviv.gov.il; יעקובי ופנסטר, 2005 : 193).

הקמת התחנה המרכזית החדשה מדגימה את מה שנהוג לכנות היום 'קשרי הון שלטון'. דהיינו, מצב בו בעל הון בעל קשרים פוליטיים רותם גופים ציבוריים למיזם שהינו חפץ ביקרו, על פי רוב מטעמים כלכליים. (לויך אצל שילה, 2007) "תיאוריית האליטות" (Elite Theory) מתייחסת בדיוק למקרה זה. לפי תיאוריה זו, נבחרו ציבור ברמה המקומית משמשים כ"מסך עשן" בלבד, כאשר, הלכה למעשה, המדיניות נקבעת בחדרים סגורים על ידי האליטות המקומיות ובהתאם לאינטרסים המידיים שלהם (Harding, 1995: 35). לעניות דעתי, בחינה קרובה של העובדות מחייבת גישה מורכבת יותר. התבוננות כזו ניתן לעשות באמצעות תיאוריית המימשל. לפי גישה זו, הזירה המקומית היא זירה מורכבת הכוללת שחקנים רבים החוברים יחדיו לקואליציה, בכדי לקדם אינטרסים משותפים (Stone: 1993, 25). לאור זאת, מושם דגש על הצורך להסביר ולשכנע את הציבור במדיניות המקודמת. ג'סופ טוען שבכך תיאוריית המימשל נותנת ביטוי לתפיסה הגרמשיאנית של שכל-ישר (51: Jessop, 1997). המקרה דגן אינו שונה בהקשר זה. כאמור, ביסוד הקמת התחנה הישנה עמדו היבטים אידיאולוגיים, פוליטיים-כלכליים ותכנוניים, ששימשו להצדקת הפרויקט. באותה מידה, פילץ לא היה מצליח לקדם את הפרויקט המגלומני, מבלי להיות חלק מהמימסד המפא"ייניקי ההגמוני ומבלי להישען על מוטיבים ציוניים-לאומיים שונים - מההיבטים התנ"כיים ועד היוקרה שבהקמת "התחנה הגדולה ביותר בעולם" - והרצון של המעורבים השונים לקדם צדדים אלה, כחלק מתפיסת עולם ומדיניות רחבות יותר. אצל יונה, אשר נכנס לתמונה בשנים בהן החלה מיושמת בישראל מדיניות ניאו-ליברלית, ההגמוניה באה לידי ביטוי בתפיסה הרואה בהן הפרטי כמושיע. פעולות אלה הפכו קלות יותר תודות לעובדה שתושבי השכונה לא נמנו על הקבוצות ההגמוניות וקולותיהם נבלעו בשאגות האוטובוסים.

הסקירה ההיסטורית דלעיל מצביעה על יחסי הכוח העומדים מאחורי ייצור מרחב "מתחם התחנות". אבל, לטעמי יש לבחון בנוסף, מהי הרציונליזציה העומדת בבסיס שיעתוקם של יחסי כוח אלו. כשמעמידים סוגיה זו במרכז, נע המיקוד מה"מיי" (החשוב לשכשעצמו) ל"איך". בטרם אדון בשאלה זו, ובכדי שאוכל לעשות כן בהמשך, אבקש ראשית לפרוש מבוא קצר על עיר העולם.

מהתחנה המרכזית ל"מתחם התחנות"

התחנה המרכזית החדשה הושקה כאמור בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת. תקופה זו מקבילה לשינויים דמוגרפיים באזור ובראשם כניסה נרחבת לישראל של מהגרי עבודה ממדינות עניות שונות ברחבי העולם. זאת ועוד, קריסתה של בריה"מ ופתיחת שעריה הובילו לגל עלייה מסיבי לישראל. "מתחם התחנות", כמו גם אזורים אחרים בדרום ת"א, על דמי השכירות

הנמוכים שלו, היווה מקור משיכה עבור קבוצות אלה, באופן שישנה לחלוטין את פני המתחם (דוידוב, 2009: 28). יחד עם זאת, השפעה מהותית יותר הייתה לקבוצת מהגרי העבודה. הדין הישראלי מעניק לעולים יהודים שלל הטבות (בראש עומדים, כמובן, "חוק השבות" ו"חוק האזרחות", המאפשרים ליהודים באשר הם להגר לישראל ולקבל אזרחות כמעט אוטומטית ולצדה שלל הטבות כלכליות). סיוע זה איפשר לעולים רבים להצטרף עד מהרה ל"יאורי המזוודות" שבחרו שלא לחיות ב"מתחם התחנות". בד בבד, כניסתן של אוכלוסיות העולים ומהגרי העבודה, איפשרה לחלק מהתושבים הוותיקים להשכיר את דירותיהם ולשכור במקום אחר או למכרם למשקיעים שראו בהשכרה למהגרי העבודה פוטנציאל עסקי, לא אחת תוך פיצול הדירות לכוכים בלתי ראויים למגורים ובניגוד לחוק. לעומת זאת, אוכלוסיית מהגרי העבודה (וכיום גם זו של ומבקשי המקלט) אינה בעלת אותו כושר ניידות במרחב. כאמור, עבורם מחירי השכירות הנמוכים יחסית, לצד העובדה שהאזור הפך למוקד מגורים של קהילות זרים שונות ומאפשר הקמת רשתות קהילתיות תומכות, הופכות אותו דווקא למבוקש. זאת ועוד, על אף הקירבה לתחנת המרכזית החדשה, הפעילות הפלילית הענפה, וההזנחה העירונית הכללית, בשנים האחרונות האווירה ההטרורגנית שנוצרה במקום, בנוסף לאפשרות לגור בתל-אביב במחירים נמוכים יחסית למרכז העיר, מהווה מקור משיכה לאוכלוסייה חזקה יותר מבחינה סוציו-אקונומית. כך לדוגמא מתאר בחור בן 36 העוסק בכלכלה וראיית חשבון את בחירתו לעבור לנווה שאנן:

רכשתי דירה מאד גדולה וזולה, בקומה אחרונה פלוס מרפסת גדולה. אני גר קרוב למרכז העיר במרכז המדינה, אבל לא במחיר של מרכז העיר... נחמד שיש רב גונית... באים אלי אנשים לביקור ואומרים לי תשמע: "כמו חוץ לארץ כאן". (דן כרמל, מסמך 'פרופיל העיר')

עיריית תל-אביב-יפו מוצאת בגישה זו מקור לאופטימיות, אשר לאפשרות "להפוך את המציאות הבעייתית להזדמנות, על ידי טיפוח ההטרורגניות וחיוזוק האזור כמוקד תיירותי-אתני" (שם). זאת בדומה לערי-עולם אחרות, אליהן נושאת העירייה את עיניה "כמו אמסטרדם, רומא ופאריס."

איזכורן של ערים אלה אינו בכדי וכך גם נשיאת דגל "השונות". תל אביב-יפו הינה עיר עולם בהתהוות. למה הכוונה? התאגידים הרב-לאומיים, העומדים בבסיסה של הכלכלה הקפיטליסטית הגלובלית, נתפסים כבלתי תלויים במרחב פיזי וכמי ששיחררו עצמם מהגבלות מדינות הלאום. אולם, בחינה מעמיקה יותר מגלה שמערכת הקשרים הכלכלית הגלובלית נסמכת על רשת של ערי-עולם. ערים אלה משמשות כמרכזי פיקוד ושליטה של אותם תאגידים. השלטון המקומי ממלא תפקיד חיוני בפעילות ההון, שעה שקואליציות מקומיות מצליחות, לא אחת, להלביש גישה ניאור-ליברלית על המרחב האורבני. על פי גישה זו, על ערים לעשות כל אשר לאל ידן בכדי למשוך את ההון, אחרת זה יעזוב למקום אחר.

אחד הביטויים הבולטים של הגישה הנ"ל הוא הפופולאריות לה זכתה גישת "המעמד היצירתי" (Creative Class) של ריצ'רד פלורידה (פלורידה, 2002: 3). ב"מעמד היצירתי" פלורידה מתכוון לאותו חלק באוכלוסייה שהינו בעל השכלה גבוהה, מתפרנס היטב ומועסק בתעשיות שונות, כגון: תעשיית הטכנולוגיה, הבידור והאומנות (שם). הוא מוסיף, כי למרות שקבוצה זו

אינה מתייחסת אל עצמה כאל 'מעמד', היא חולקת ערכים, תחומי עניין וסגנון חיים משותפים (שם). קיומו של המעמד היצירתי, טוען פלורידה, מחייבת זניחת הגישה הישנה של בניית עוד אצטדיון כדורגל או מרכז כנסים (המקובלת במודל האמריקאי אליו הוא מתייחס) כדרך לשימור החינויות העירוניות. במקום זאת, על ערים להתמקד בפרישת שלל פיתויים אסתטיים ותדמיתיים, הפונים לבני ה'מעמד היצירתי'. כדוגמה הוא מביא ערים כגון סיאטל, שמתברכת בנוכחותה של חברת מיקרוסופט, בנוף הררי יפהפה ובשכונות שעברו התחדשות עירונית, וסן-פרנסיסקו, היושבת על מפרץ המשקיף לאוקיינוס וכוללת שכונות טרנדיות רבות (שם: 9). כדי להוות מקור משיכה כמו ערים אלה, סובר פלורידה, על פרנסי העיר ליתן דגש למה שהוא מכנה שלושת ה-T's: Technology Talent; Tolerance. כלומר, לצד עידוד מקצועות הטכנולוגיה למיניהם, על ערים ליתן את הדעת לכך שבני המעמד היצירתי הם לב לבה של הכלכלה החדשה. בני מעמד זה, הוא טוען, מנהלים אורח חיים אתגרי, רב-תרבותי, תוסס וטרנדי בד בבד עם עבודה תובענית. בהתאם, הם דורשים מסביבתם לספק להם כל זאת על בסיס של 24/7. העיר על רב-גוניתה היא המקום האידיאלי לספק להם מגוון זה. אבל, לא כל עיר ערוכה לכך ועל כן על פרנסי העיר ליצור את המרחב המתאים. פלורידה אינו מסתפק בחלק הניתוחי-תיאורי, אלא מונה מספר צעדים מקדימים שעל הרשויות לנקוט בכדי לייצר את המרחב הרצוי. צעדים אלה כוללים למשל: שימור מבנים, עידוד שימושים מעורבים ופעילות מסחר במשך כל ימות השבוע, פיזור בתי קפה וחנויות ייחודיות (מזון אורגני, בגדי מעצבים וכיו"ב), יצירת שבילי הליכה ואופניים ועריכת פסטיבלי רחוב למיניהם (שם).

בערי עולם (ובערי עולם בהתהוות המבקשות להימנות עליהן), אם כן, מסעדות יוקרה, בתי קפה, בתי תרבות ומגדלי יוקרה המתוכננים על ידי מתכנני-על, מחליפים את הארובות המעשנות שאפיינו את הנוף העירוני בתקופה התעשייתית, כדי ליצור אווירה חגיגת, נקייה, בטוחה ואוטופית (Zukin, 1998: 832). אולם, מעצם טבען של אוטופיות, התיאור החגיגי הנ"ל של המרחב הוא חלקי ומעוות. כפי שסאסן הראתה, במקביל למשיכת בעלי המקצועות החופשיים, הופכים אזורים אלו להיות מוקדי תעסוקה לכח עבודה בלתי מיומן (לא אחת מקרב מהגרים חוקיים ובלתי חוקיים), המועסק בעבודות כגון מלצרות, נקיון, בנייה ואבטחה. (Sassen, 1991) במציאות הניאו-ליברלית, עובדים אלו בדי"כ אינם נהנים מזכויות סוציאליות כלשהן ולעתים קרובות מועסקים במשרות חלקיות בלבד. זאת ועוד, כחלק מהמדיניות של יצירת עיר בטוחה ונוצצת עבור משקיעים ובני ה'מעמד היצירתי', ערים מגבירות סידורי אבטחה ואמצעי עונשין. על פי רוב אמצעים אלה מופנים כלפי בני מיעוטים ומחוסרי דיור (כמדיניותו הידועה של ראש עיריית ניו-יורק לשעבר רודולף (רודי) ג'וליאני לסילוק מחוסרי הדיור מהמרכז העסקי תיירותי שבאי מנהטן). לאור זאת, יש לבחון בעין ביקורתית את השיח המכליל, הסובלני והרב-תרבותי, העולה לכאורה מרעיון המעמד היצירתי. כלומר, לזכור את אלה הנדחקים ע"י הכלכלה הניאו ליברלית ואת מקומם במרחב העירוני. זאת, בניגוד לתפיסתו של פלורידה אשר מאדירה ומפארת את הכלכלה המבוססת על חוזים אישיים וזמניים, ככזו שמעניקה חופש ומעודדת את אותו סגנון חיים צרכני, אסתטי וחגיגי. מעבר להאדרה של העובדים הנמצאים בצדה המואר של הכלכלה הגלובלית, פלורידה תורם תרומה משמעותית לפאניקה הקיימת בקרב ערים שונות (ובעקר ערי עולם)

ביחס לבריחת "הכוחות היצירתיים" ובעקבותיהם ההון. קרי, פלורידה, הלכה למעשה, מעודד את התחרותיות בין הערים ומעודד בקרב מקבלי החלטות את התחושה ש: "be creative – or die", על השלכותיה הפוליטיות-כלכליות (Peck; 2005: 740). אם לא די באיום חד-משמעי זה ובתחרות וההיררכיה הקיימת בלא-הכי בין ערי-עולם, פלורידה מוסיף תמריץ נוסף לתחרותיות בדמות "מדד היצירתיות" שהוא טובע. מדד זה משמש לדירוג הערים על פי מידת היצירתיות שהוא מאתר בהן וכולל מרכיבים כגון: מספר הפטנטים הנרשמים באותה עיר, צפיפות הבוהמיינים וכן את מדד הכושר הגופני של התושבים אותו הוא מכנה "fit versus fat residents" (שם: 746). לבסוף, ביקורת נוספת, שאינה זוכה לטעמי לתשומת הלב הראויה על ידי מבקרי פלורידה, נוגעת לשאלה: מהם המאפיינים התרבותיים העומדים בבסיס צמיחת "הטיפוס" האורבני (היצירתי) החדש, עליו פלורידה בונה את משנתו? כדי לענות על שאלה זו, יש לבחון מהי השונות שפלורידה מאדיר. לדוגמא, פלורידה מתאר בהתרשמות את קעקועיו ועגיליו של בחור צעיר שגויס בידי מגלי כישרונות בקמפוס אוניברסיטאי לחברת היי-טק. נשאלת השאלה, האם באמת הופעה חיצונית זו מעידה על מרידה בקונצנוס, או שמא היא רק סממן לתרבות 'הכול הולך' הפוסט-מודרנית? עבודה עבור תאגיד היי-טק אינה נשמעת חתרנית במיוחד, וכך גם הקעקועים והפירסינג אשר הפכו זה מכבר לנחלת כל בן/בת נעורים ממוצעים. הופעה זו, אם כן, אינה מעידה על שונות, אלא על זרם תרבותי הלוש אולי חיצוניות מגונות, אך במהותו הוא אחיד ולא ביקורתי. הלא פלורידה עצמו מאתר את המשותף לחברי אותו מעמד, אשר הופך אותו לכזה בין אם המדובר בעובדת היי-טק, מדען, אדריכלית או פרסומאי. כאמור, תרבות פסוודו-פלורליסטית זו, המאפשרת ריבוי וגיוון בלתי פוסק של מוצרים, היא תוצר ישיר של חברת הראווה. קרי, חברה הנתונה למרותה של תקשורת ההמונים וסוגדת באופן בלתי ביקורתי למוצרי צריכה. מוצרים אלה אינם משמשים רק כאמצעי קיום, אלא מהווים חלק ממערך שלם של ייצוג מזויף (Debord, 2000; 17).

לא פלא, אפוא, שהעולם הפלורידאיני הינו עולם ראוותני במיוחד, המבוסס מעל הכול על סגנון חיים וטרנדיות (מבגדי מעצבים ועד בתים היסטוריים עם נוף לאוקיינוס) ושלפולרידה עצמו הפך ל-"cool-cities guru" (שם) בעוד שפלורידה ממקם את עצמו מחוץ למרכז הניאו-ליברלי ומעל לקדחת הפוליטית, בפועל הוא מאדיר את הכלכלה הניאו-ליברלית, המהווה כר לצמיחת המעמד היצירתי. לא פלא, אפוא, שפלורידה זוכה להצלחה עצומה בקרב מקבלי החלטות ומתכננים ברחבי העולם ושמשתו והפכה לכלי שיווקי מהמדרגה הראשונה במסגרת התחרות בין ערים על כוח אדם "איכותי" (Slater, 2006). אחד מהביטויים העיקריים של הצלחה זו, הוא באימוץ מדיניות של 'התחדשות עירונית', שהינו המונח העכשווי ו"המכובס" לגינטריפיקציה (שם). גישה זו הפכה לכה נפוצה עד שניתן למצוא קולות, שבעבר הלא רחוק הובילו את ההתנגדות לגינטריפיקציה, כמו החוקרת התרבות האורבנית הנודעת שרון זוקין, אשר נדמה והשתכנעו על ידי טיעונו של פלורידה (שם). אולם, הבעיה היא, טוען סלייטר, היא שגישה זו שוכחת ומשכיחה את ההיבטים הביקורתיים שנלוו לשיח הגינטריפיקציה ובראשם השאלה: מי צריך לפנות את מקומו בכדי לאפשר שונות חברתית? (שם: 750)

קריאתן של ערי-העולם, איפוא, מחייבת התייחסות פוליטית-כלכלית, המזהה את היחסים הדיאלקטיים המתקיימים בין החצר הקדמית לזו האחורית ואת העובדה שהזהר הנשקף מחלקה היוקרתית של העיר נסמך על סוג חדש של עוני ואומללות (Keil, 1998: 12). ניתוחן של ערים אלה, אם כן, הוא ניתוח של המרחב החברתי בשלב הנוכחי של הקפיטליזם (Brenner & Keil, 2006: 9). הדיון שלהלן מבקש, איפוא, לחזור להבנה שבבסיס הדיון על ערי-עולם, לפיה יש להתייחס למחקר על ערים אלה כאמצעי לחבר ולקשר בין נתונים ועובדות שבמבט ראשון נראים כבלתי קשורים בעליל. (Friedmann & Wolff, 1982). במסגרת זו, אבקש לחשוף את ערוותו של שיח ה"שונות", כפי שהוא בא לידי ביטוי בתוכניות שונות עבור "מתחם התחנות".

"שונות" ב"מתחם התחנות"

מה הבעיה שיש לנו בת"א עם אסיה הקטנה כלשונך? איזה יופי שבלונדון יש את רובע סהו ובניו יורק את ציינהטאון. מדוע שלא נמסד גם אנו רובע שכזה? מה הבעייה? מבחינתי - מודל של עיר קוסמופוליטית מרובת לאומים צבעים וגזעים-זה הכי טוב שיש ומזל שת"א עדיין שומרת על מיפסל השפיות-הסובלנות הליברליות, לעומת הניכור והרשע ששורר בחברה הישראלית הרחבה כלפי מי שזר. (תגובת רוו חולדאי לדברי ביקורת של תושבת העיר על הסובלנות כלפי מהגרי העבודה. בלוג ראש עיריית תל-אביב-יפו)

חזון הסוהו הנ"ל משפיע במישרין על מדיניותה התכנונית ארוכת הטווח של העירייה. אולם, עיון בתוכנית אסטרטגית שקידמה העירייה למתחם התחנות מציב שאלות לא פשוטות על חזון זה.

ב-2004 פורסמה תוכנית אסטרטגית למתחם התחנות. בהתאם למוטיבים הנ"ל של שונות ומגוון, בוחרת התוכנית בחלופה הנקראת "המפגש". זאת מאחר והיא:

מפגישה ב"מתחם התחנות" אוכלוסיות שונות ומרכזות פעילויות מגוונות. מוטיב "המפגש" יורד לשורש העירוניות, דהיינו תרבות החיים העירונית. זהו גם מקור כוחן וחיותן של ערים שהן מרכזי תרבות שהתפתחו ופרצו דרך. (שם) כמפורט באיור 1, "המפגש" מתייחס לשלושה אזורי תכנון שהתוכנית יוצרת:

1. אזור מגורי מעבר ומסחר – מתייחס בעיקר לשכונת נווה שאנן (בין הרחובות לוינסקי בדרום, שדרות הר ציון במערב, רחוב לבנדה במזרח ורחוב הגר"א בצפון). ההנחה העומדת בבסיס התכנון של אזור זה היא ש"האוכלוסייה תתאפיין, לפחות בשנים הקרובות, בריבוי של מהגרי עבודה, ריבוי זה הוא דינמי, ועשוי אף להזמין אוכלוסיות מעבר נוספות, כמו סטודנטים, זוגות צעירים, עוברי מע"ר ובעלי מקצוע שונים..." (שם) התכנית, שפורסמה באחד מגלי הגירוש של מהגרי העבודה, מציינת, בלשון "מכובסת", כי "מספר מהגרי העבודה עשוי להצטמצם בעתיד, אך אופייה הבסיסי של אוכלוסיית האזור ימשיך להיות זמני ומתחלף" (שם).

עבור מתכנני התכנית, המשותף לאוכלוסיית מעבר זו הוא הרצון באווירה קוסמופוליטית, הטרוגנית, חגיגית ופסטיבלית. בהתאם, האזור מוגדר לפעילות של "מסחר ובילוי רב-תרבותי מגוון...שכולל

פעילויות המוניות במרחב הציבורי, כגון: שווקים מתמחים...הופעות רחוב וכו'. (שם)

כדי להתאים לאוכלוסיית "המעבר", כהגדרת התכנית, הריקמה הבנויה באזור זה מיועדת לכלול "מגורים ביחידות קטנות יחסית, מערכות אחסון מלונאי, ושיפוץ חזיתות ייחודי" (שם).

2. אזור מגורי הקבע – בניגוד לאזור הקודם, בחלק זה של המתחם (המשתרע בין הרחובות סלמה בדרום, רחוב העליה במערב, רחוב הגדוד העברי, שדרות הר ציון ורחוב לוינסקי בצפון, ורחוב מנשה בן ישראל במזרח), מבקשת התוכנית לקדם מגורי קבע. הגדרה זו "יוצאת נגד המגמה הקיימת, של התחזקות מגורי המעבר (כיום יש בו שיעור גבוה של מהגרי עבודה). השאיפה היא ליצור אזור מגורים בדגם של לב העיר." (הדגשה שלי; שם).

באזור זה הריקמה הבנויה תשלב בנייה של "עד חמש קומות במגרשים קיימים; שילוב עם תהליכי "פינוי בינוי" - הריסה של קבוצות נבחרות של מבנים קיימים ובנייה של מגדלי מגורים" (שם).

3. אזור המע"ר (מרכז עסקים ראשי) – אזור זה מתכוון להתחבר למרכז העסקים שהעיר מקדמת בשנים האחרונות "לאורך דרך מנחם בגין (דרך פ"ת לשעבר), רחוב הרכבת ודרך חיל השריון" (שם). הבנייה המתוכננת לאזור זה היא בנייה גבוהה (התואמת את סגנון מגדלי המשרדים בשאר חלקי המע"ר).

התכנית טורחת לציין כי: "הצמידות ל"חלון הראווה" של תל אביב, היא עילה מובהקת להפוך את אזור המע"ר ב"מתחם התחנות" לדגם מוביל של מצויינות סביבתית. מצויינות שתבטיח סגירה מהירה של הפער בערכי הקרקע ותקרין איכות על סביבת "המפגש" כולו" (שם).

מעבר לחלוקת האזורים, התכנית מייעדת 4 מוקדי מפגש, המבוססים על ייעודים ציבוריים: גינת לוינסקי (כשמה דהיום ובשעתו כללה גם את מבנה בית ספר ביאליק שהתוכנית ייעדה לשימור, אך הוא נהרס בינתיים); התחנה המרכזית הישנה שמיועדת לכלול "כיכר מרכזית אטרקטיבית...בנייה ציבורית משולבת עם מבני מגורים ומשרדים חדשים...; התחנה המרכזית החדשה שתעבור שינוי בשביל לשלבה עם הסביבה ולקשרה עם תחנת הרכבת. כמו כן, החלק הפנימי יחולק כך שיכלול "מרכז ייחודי אתני המשלב שטחים לבילוי ופנאי" בקומת הקרקע, "מסחר, אולמות ומכללות" בקומות ביניים ואזור ההסעות בקומות העליונות." (שם) ולבסוף, מוקד שוק העלייה שישלב מגורים, מסחר ומשרדים עם מוסד ציבורי (שם).

בכדי להשיג את מטרת התכנית, מחבריה ממליצים על מספר כלים ואמצעים. מעבר למדיניות תכנונית, אמצעים אלה כוללים: קמפיין שיווקי של המתחם "כאזור אתני, תוסס, רבגוני ופתוח לכולם"; שירותי תחזוקה משופרים; הוספת עצים וריהוט רחוב; אמצעי אכיפה ופיקוח עקביים ונוקשים יותר; מתן פטור מארנונה לעסקים ולבעלי דירות המשכירים דירות קטנות ובינוניות; עידוד שיפוץ חזיתות הבניינים; פיתוח בית ספר רוגזין כבית ספר מיוחד (דמוקרטי המוקדש ללימודי סביבה ואומנויות) (שם).

אומר: מי יכול להתנגד לכך? (Smith, 2002). אולם, זאת רק עד שבדקים את ניקיון הכפיים של ההצהרה. כשהתכנית עצמה, כאמור, תוחמת את מהגרי העבודה בין גבולות מוגדרים שאסור לחצותם, האם היא באמת מעודדת אינטראקציה ואינטגרציה? זאת ועוד, אחת מהטענות שעולה מהאוכלוסייה הוותיקה היא: מדוע אוכלוסיית מהגרי העבודה מנותבת רק לשכונות הדרום? אכן, מדוע באמת שמהגרי העבודה לא ידורו גם בחלקים אחרים של העיר? אם מדברים על שונות, פלורליזם וכיוצא בזה, מדוע במסגרת הפרויקטים החדשים הנבנים בצפון העיר, לא ייבנו גם יחידות המיועדות להשכרה "לאוכלוסיית מעבר"?

אולם, מעל הכול, אין התייחסות לשאלת הגינטריפיקציה ועתידם של מהגרי העבודה, מבקשי המקלט והתושבים הוותיקים שאינם בעלי דירות, עת מחירי השכירות יתחילו להאמיר. התכנון כולו נועד כאמור להפוך את האזור לחלק "מחלון הראווה" של העיר הגלובלית. דווקא אותן חנויות ייחודיות, בתי ממכר למוצרים אתניים (או פסאודו-אתניים) ומסעדות בטעמים שונים, כשהן נפרשות כחלק משיווק המתחם (ולא כחלק טבעי של "חיי היומיום"), הופכות עד מהרה לחלק בלתי נפרד מסביבה טרנדית ויוקרתית. על כן, גם אם יתוכננו דירות קטנות (והנסיון מעיד, כי ברגע "שהטרנד" מתפשט, לחץ היזמים גובר והתוכניות משתנות), סביבת המגורים ככלל והדירות בפרט, יהיו מעבר להישג ידן של אוכלוסיות אלה. כתוצאה מכך, חלק מהן יאלצו למצוא 'חצר אחורית' אחרת. תוכנית "מתחם התחנות" לא אושרה ומאז פורסמה, הבעיות התכנוניות-חברתיות של האזור אך החמירו (בין היתר, כתוצאה מכניסה לישראל של עשרות אלפי מבקשי מקלט, שהובאו על ידי הרשויות לאזור זה). אולם, על אף העובדה ש"נקודת מפגש" אינה בעלת תוקף סטטוטורי, מספר תב"עות נקודתיות שאושרו או נמצאות בתהליכי תכנון, פועלות על פי ההיגיון שהותווה בה, כמפורט להלן.

כך למשל, התוכנית המאושרת, הידועה בשם "מתחם לוינסקי", נועדה ליצור תנאים להתחדשות עירונית בסמוך לתחנה המרכזית החדשה. במסגרתה, אושרו לבניה 2 מגדלי משרדים (עד 35 קומות כל אחד) וארבעה בניינים למגורים (עד 8 קומות כל אחד, 230 יח"ד בשטח של 18,500 מ"ר ומרכז עסקים ראשי ומסחר בהיקף של כ- 87,000 מ"ר, עם אפשרות המרה של חלק מזכויות התעסוקה ל-160 יח"ד נוספות) – אלה ייבנו משני צידי הכיכר שתיבנה מתחת לכביש העילי (ויאודוקט) עליו נעים האוטובוסים לתוך התחנה. כיום, כביש זה בנוי בסמוך לבתי מגורים והאוטובוסים עוברים על סף חלונות הבתים, כשהם גורמים מטרדי רעש וזיהום כבדים. בתי מגורים אלה יהרסו ואלה שייבנו יורחקו מהגשר. בנוסף, הכביש יעבור "שירוול", בכדי לעמעם ולהפחית את המטרדים הנ"ל וכן מטעמים אסתטיים. בהיקף הכיכר ישולבו שימושים מסחריים, משרדים ודירות סטודיו.

במסגרת הכנת התוכנית נערך סקר חברתי בקרב בעלי נכסים הסמוכים לה. הדו"ח מציין, כי בקרב רבים מהם "בולטת גישה עסקית, כלכלית המצדדת בפיתוח" (מוסקונה ואדיב, 2001). אדיב מוסיפה, שבקרב הנסקרים עלתה גישה ברורה של: "רק לצאת מכאן, אבל רואים הזדמנות לפתור מצוקת דיור לשני דורות." (אדיב, 2009) גישה זו של בעלי נכסים, לפיה ההתחדשות העירונית תגרום לעליית ערך נכסיהם, אינה מפתיעה כלל ועיקר. יחד עם זאת, המנדט לעריכת הסקר החברתי הוגבל לעמדתם ולא כלל דווקא את מי

שעתידיים לאבד את מקום מגוריהם כתוצאה מהאמרת המחירים - שוכרי הדירות (שכיום, כאמור, באים בעיקר מקרב אוכלוסיית מהגרי עבודה ומבקשי המקלט).

תוכנית בולטת אחרת נוגעת להקמתו של בית ספר מנשר לאומנויות על הקרקע של התחנה המרכזית הישנה ובלב לבו של אזור שהוגדר בתוכנית כ"אזור מעבר". קרקע זו, השייכת לעיריית ת"א-יפו, הוקצתה לבית הספר במטרה "כי הקמת המכללה תהווה מוקד משיכה לאזור ומנוף לחידושו ושדרוגו" (אתר אינטרנט עיריית ת"א-יפו). זאת ועוד, במסגרת הניסיונות למשוך סטודנטים, אישרה מועצת העיר ליתן מלגה לסטודנטים שיעברו לגור בחלק זה של המתחם ויתרמו מזמנם למען עבודה קהילתית (אם כי עדיין לא גובשו הנהלים למימוש התוכנית).

מעל לכל, בימים אלה מקודמת תכנית מתאר מקומית כוללת, תא 5000, לעיר כולה. כקודמותיה, התכנית מבקשת לקדם את המקום, כאזור מעורב למסחר ולמגורים. כמו כן, לאור הקירבה לצירי תחבורה ראשיים, יוספו מאות אלפי מ"ר של תעסוקה באמצעות הקמת מגדלי משרדים (אתר אינטרנט עיריית תל אביב).

לבסוף, באזור המיועד לשמש כמגורי קבע, כבר מורגש שינוי בשטח, כאשר בכל פינה צץ שלט המצביע על מיזם חדש וטרנדי העתיד לקום בקרוב. אדריכל מאירי, המתגורר באזור, מודה כי "פעם היינו נוה שאנן ההיסטורית. בשנה-שנתיים האחרונות חזרנו להיות 'צ'לנוב' (2009). ניתוק זה, מתיישב עם הכוונה להבדיל בין מגורי המעבר מזרחית לשדרות הר-ציון לחלק זה הנמצא מערבית להן.

בנוסף, "שוק העלייה" הנטוש והמוזנח (ושעד לא מזמן פעלה בו משחטת עופות שגרמה למטרד כבד למתגוררים באזור), עתיד לעבור שינוי מהותי במטרה לשלבו "במגמות כלכליות ותכנוניות של התחדשות האזור." (לוי, 2009) במסגרת שינוי זה השוק יעבור הסבה "למרכז משולב למטרות מסחר, משרדים ומגורים" ויכלול 147 יחידות דיור, שטח פרטי פתוח (3,000 מ"ר), שטח מסחר (2,700 מ"ר) שיכלל ברובו כחלק ממבנה לשימור ומבנה ציבור (כ-1,600 מ"ר) (שם). במסגרת התוכנית יחויב היזם, בין היתר, להקצות בשכירות כ-50 יחידות דיור (שיבנו מראש בשטח של כ-50 מ"ר) וזאת לתקופה של 10 שנים (שם). יחידות אלה "מיועדות להשכרה לצעירים תושבי תל-אביב-יפו." (שם) מן הראוי לציין, שתוכנית זו באה במקום תוכנית מאושרת להקמת מגדל בן 30 קומות, אך על אף הכוונות הטובות, דיור זה – המהווה חלק מתוכנית העירייה לפעול לדיור בר-השגה – אינו מיועד באמת לאוכלוסייה במצוקה כלכלית, אלא, כאמור, לצעירים המחפשים דיור שאולי יהיה במקצת זול יותר. לאור האמרת המחירים הצפויה ואם נלמד ממחירי השכירות במרכז העיר, נכון למועד כתיבת שורות אלה, העובדה שהיחידות יהיו בגודל של 50 מ"ר, לא תגרום שינוי מהותי. נהפוך הוא, לאור זאת הפרויקט יהווה, לטעמי, עוד אחת מאבני הגינטריפקציה של המתחם. תכנית מתאר ת"א 5000, מצטרפת גם למגמה זו, שלפיה ניתן יהיה לבנות באזור החופף, רובו ככולו, לאזור מגורי הקבע בתוכנית המפגש, דירות מגורים בניינים של עד 8-15. (אתר אינטרנט עיריית ת"א).

בשיחה עם אדריכל מאירי על מיזמים אלה, כמו גם על רבים נוספים הנמצאים בשלבי תכנון כאלה או אחרים, הוא הסכים, כאמור, לכך שניתן לזהות אין

דפוס החלוקה למתחמים של "נקודת מפגש" הולך ומתהווה באזור. יחד עם זאת, הוא סבר כי על אף הפיתוי "למצוא קוהרנטיות... זה לא עובד ככה" (2009). להוכחת טענתו הוא הביא את החלטתה של העירייה לאפשר הקמת מחסה לחסרי דיור ובית תמחוי (נוסף לאלה שכבר פזורים באזור) ברחוב צ'לנוב (זאת על אף התנגדות התושבים שזכו גם לגיבוי מחברי מועצה). כיצד, הוא שאל, הדבר מתיישב עם גינטריפיקציה? ובכן, לעניות דעתי, אין בדוגמא זו משום סתירה לטענות דלעיל. גינטריפיקציה אינה מתחוללת בין לילה. "מתחם התחנות" נמצא בתהליכים ראשוניים של שינוי, אם כי הדוגמאות לעיל מראות שאלה הוצאו. אבל, חשוב מכך, הדברים דלעיל, לא נועדו בכדי להתווכח מהי מידת הגינטריפיקציה המתחוללת בשטח והאם היא תצלח או לאו, אלא להצביע על התהליכים הסוציו-פוליטיים העומדים בבסיס תהליכי ייצור המרחב (38: 1996).

בדבריי ביקשתי להצביע על מדיניותה התכנונית של העירייה ביחס ל"מתחם התחנות" ומיקומו בייצור מרחב עיר-העולם. כמו כל תפיסה הגמונית, הפיכתה לכזו אינה מתרחשת בין לילה. קודם לה, שיח פוליטי, חברתי ותרבותי, המכשיר את הקרקע לתוצר הסופי. במקרה דנן, שיח זה בא, בין היתר, בדמות הגלגול הניאו-ליברלי של שיח "השונות". שיח אסתטי ולכאורה א-פוליטי זה, נפל כפרי בשל בידי קואליציית הפיתוח הנוכחית. זו, יוצרת אסתטיזציה של "האחר" ושל "האחרות" ומשתמשת בהם ככלי שיווקי גרידא, בה בעת שהיא משחררת את חרצובות הגינטריפיקציה. משיח "השונות", לא יוותר, אפוא, אלא בדל של מסעדות אתניות ותדמית רב-תרבותית שתיטיב עם בעלי דירות, יזמים ובעלי הון. בנסיבות אלה, ובעיקרם בחינה ביקורתית של תהליכי ייצור מרחב תל-אביב-יפו כעיר עולם, מן הראוי לשוב ולזכור, שהדרך לגיהנום, או במקרה דנן, לניצול והרחקה, רצופה כוונות טובות.

רשימת קריאה

Brenner N. and Keil R. (2007) Introduction. In Brenner N. & Keil R. (eds.) *The Global Cities Reader*. Routledge, London.

Debord G. (2000) *Society of the Spectacle*. Black & Red, Oxford.

Fainstein S. (2005) Cities and Diversity: Should We Want It? Can We Plan for It? *Urban Affairs Review* 41(1) 1-17.

Fainstein S. (2009) *The just city*. Cornell University Press, Ithaca NY.

Fenster T. & Yacobi H. (2005) whose City is it? On Urban Planning and Local Knowledge in Florida R. (2002) *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life*. Basic Books, New-York.

Harding A. (1995) Elite Theory and Growth Machines. In David Judge, Gerry Stoker and Harold Wolman (eds.) *Theories of Urban Politics*. Sage Publications, London.

Harvey D. (1994) Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on 'Post-Modernism in the American City'. In A. Amin (ed.) *Post-Fordism A Reader*. Blackwell, Oxford.

Jessop B. (1997) a Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes: Accumulation Strategies, Hegemonic Projects, and Governance. In Mickey Lauria (ed.) *Reconstructing Urban Regime Theory: Regulating Urban Politics in a Global Economy*. Sage Publications, California.

Keil, R. (1998) *Los Angeles: Globalization, Urbanization, and Social Struggles*. John Wiley & Sons, Chichester.

Lefebvre H. (1991) *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.

Peck J. (2005) Struggling with the Creative Class. *International Journal of Urban and Regional Research* 29.4, 740-770.

Sandercock L. (1995) Voices from the Borderlands: A Meditation on a Metaphor. *Journal of Planning Education and Research* 14 p. 77.

Sassen S. (1991) *Cities in a World Economy*. Pine Forge, Thousand Oaks.

Slater T. (2006) The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research. *International Journal of Urban and Regional Research* 30(4) pp. 737-757.

Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, pp. 427-450.

Sassen S. (1991) *Cities in a World Economy*. Pine Forge, Thousand Oaks.

Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode* pp. 427-450.

Stone, C. (1993) Urban Regimes and the Capacity to Govern: A Political Economy Approach. *Journal of Urban Affairs* 15.1, 1-28.

Stone C. (2001) The Atlanta Experience Re-examined: The Link Between Agenda and Regime Change. *International Journal of Urban and Regional Research* 25(1) 20-34.

Zukin, S. (1998) Urban Lifestyles: Diversity and Standardization in Spaces of Consumption. *Urban Studies* 35.5-6, 825-39

דוידוב נ. (2009) חזונות ושיברם, חלומות ושברונם קווים להתפתחות האורבנית של שכונת נווה שאנן. עמרי יבין (עורך) תל-אביב של חנוך לוי. באוהאוס, תל-אביב-יפו.

חתוקה ט. (2008) רגעי תיקון : אלימות פוליטית, ארכיטקטורה והמרחב העירוני בתל אביב. רסלינג, תל-אביב-יפו.

יבין ע. (2009) עשר דקות מהרצליה : דימויה של העיר העברית הראשונה במחוזות השכונה של חנוך לוי. עמרי יבין (עורך) תל-אביב של חנוך לוי. באוהאוס, תל-אביב-יפו.

מתחם התחנות ; תכנית אסטרטגית (2004). עיריית תל-אביב-יפו.

קשת ש. ומאירי י. (2003) פליטים בלב העיר. פנים 26 (סתיו).

רוטברד ש. (2005) עיר לבנה, עיר שחורה. בבל, תל-אביב-יפו.
שנל י. (1999) עובדים זרים בדרום תל אביב-יפו. מכון פלורסהיימר למחקרי
מדיניות, ירושלים.
ת.א. (ת"א) 1412/95 בצלאל אהובה ואחי' נ' עיריית תל-אביב-יפו ואחי'.
פרוטוקול דיון מיום 14.4.2004.

- עיתונות

זנו ל. (2009) קובי מימון השתלט על התחנה המרכזית החדשה דרך רכישת
חובותיה לדיסקונט. הארץ, תל-אביב-יפו.
חי י. (2007) מהתוכניות לפיתוח נשארה רק הרוח. הארץ, תל-אביב-יפו.
שילה ש. (2007) המפלצת מנווה שאנן. הארץ, תל-אביב-יפו.
שמש ח. (2009) זה לא עוצר בתחנה. העיר, תל אביב-יפו.
שמש ח. (2009) היה להם חלום. העיר, תל אביב-יפו.
שמש ח. (2009) ההסתבכות האמיתית של משפחת יונה. העיר, תל אביב-יפו.

- ראיונות

אדיב ח. (23.12.2009)
מאירי י. (9.12.2009)

הערה

1. עד לפני מספר שנים, האזור היה ידוע יותר כשכונת "נווה שאנן". השם
"מתחם התחנות" נולד עם השינויים המתחוללים בשכונה. שינויים
אלה יידונו בהמשך והשם, בעל האופי המיתוגי, מהווה חלק בלתי
נפרד מהם ועל כן בחרתי כבר עתה להתמקד בו. בהקשר זה כותב
שרון רוטברד: "כדאי להאזין לזה טוב: זאת כבר לא "שכונה" אלא
"מתחם" וזאת כבר לא "נווה שאנן" אלא "תחנות". (2005)